

**Καμαράτου Ειρήνη 2719**

**10<sup>ο</sup> εξάμηνο, 2015**

**Πτυχιακή Εργασία**

**Επόπτρια: Τριλίβα, Σ.**

**«Προσοχή στο κενό!**

**Μια κριτική ανάγνωση του χάσματος ανάμεσα στις αναπαραστάσεις των νέων  
για τη σεξουαλικότητα και τις αντίστοιχες των σχολικών εγχειριδίων του  
μαθήματος της Σεξουαλικής Αγωγής».**

## Περίληψη

Η σεξουαλικότητα όπως και οι εικόνες αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Η παρούσα εργασία εστιάζει ακριβώς στον συγκερασμό αυτών των δύο ιδιαίτερα ισχυρών στοιχείων: της σεξουαλικότητας και των εικόνων. Ειδικότερα, μέσω ποιοτικής ερευνητικής μελέτης διερευνήθηκαν εικόνες που προσκομίζουν οι νέοι σχετικά με τη σεξουαλικότητά τους και με ποιο τρόπο αυτές σχετίζονται με τις αντίστοιχες των βιβλίων της Σεξουαλικής Αγωγής που διδάσκεται στο λύκειο. Εφαρμόστηκε η μέθοδο photo elicitation κατά την οποία ζητήσαμε από 7 νέους/νέες να προσκομίσουν φωτογραφίες που για αυτούς απεικονίζουν τη σεξουαλικότητα και ακολούθησε ημι-δομημένη συνέντευξη στην οποία ρωτήθηκαν να περιγράψουν τις εικόνες/φωτογραφίες που διάλεξαν. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι εικόνες των νέων αντιπαρατέθηκαν με αυτές που χρησιμοποιούνται στα βιβλία της Σεξουαλικής Αγωγής σε ορισμένα λύκεια στη χώρα μας. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι νέοι ανακαλύπτουν και διαμορφώνουν τη σεξουαλικότητά τους μέσα από τα ίδια τους τα βιώματα ή από πηγές όπως οι ταινίες του κινηματογράφου ή τηλεόρασης και το πορνό. Όλοι ανεξαιρέτως άσκησαν δριμύτατη κριτική στις εικόνες των βιβλίων σεξουαλικής αγωγής. Το ζήτημα της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα είναι αναγκαίο να ερευνηθεί περαιτέρω καθώς αποτελεί ακόμα ταμπού.

## **Η σεξουαλικότητα και οι σεξουαλικές πρακτικές στην ελληνική κοινωνία.**

Η σεξουαλικότητα στην Ελλάδα ήταν ανέκαθεν συνδεδεμένη με τις έννοιες της «τιμής» και της «ντροπής». Οι έννοιες αυτές ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τη ζωή των ατόμων ιδιαίτερα σε παλαιότερες εποχές και ως ένα βαθμό παραμένουν και τώρα κυρίως στην επαρχία (Lazaridis, 1995). Η Denaley (1978) θεωρεί ότι υπάρχουν δύο ήδη τιμής στην Ελλάδα. Το πρώτο σχετίζεται με τη φήμη που έχει η οικογένεια κάποιου και το δεύτερο που σχετίζεται με τη σεξουαλικότητα. Το φύλο και η σεξουαλικότητα συνδέονται και συχνά αντιτίθενται στις ηθικές αξίες της ντροπής και της τιμής που ορίζουν την κοινωνική αξία του ατόμου και αλλά και την ποιότητα των σχέσεων που το άτομο διατηρεί με τον κοινωνικό του περίγυρο (Cowan, 1990). Οι άντρες ήταν αυτοί που ανέκαθεν στην Ελλάδα πάλευαν για την τιμή της οικογένειάς τους και μπορούσαν πολύ εύκολα να χάσουν την υπόληψη που είχαν εξαιτίας των γυναικών του. Το γεγονός αυτό από μόνο του είχε επιπτώσεις στην ελευθερία που μπορούσαν να έχουν οι γυναίκες οι οποίες με τη σειρά τους όφειλαν να διαφυλάξουν την καθαρότητά τους καθώς από αυτήν εξαρτιόταν η τιμή του άντρα τους. Συνεπώς οι αξίες αυτές, της τιμής και της ντροπής σχετίζονται άμεσα με τη σεξουαλικότητα, την αρρενωπότητα, την εξουσία καθώς και με τις έμφυλες σχέσεις (Lazaridis, 1995). Καθοριστικός φαίνεται να είναι και ο παράγοντας της θρησκείας ο οποίος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για τη θέση της γυναίκας αλλά και για το σκοπό της σεξουαλικής επαφής (Hirschon, 1989). Σε έρευνα που πραγματοποίησαν ο Aalsma και οι συνεργάτες του (2013) υποστήριξαν ότι η θρησκεία επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις που διατηρούν νέες γυναίκες σχετικά με τη σεξουαλικότητα. Ωστόσο, η θρησκευτικότητα με την πάροδο των ετών φάνηκε να μειώνει την επιρροή της στη ζωή των ενήλικων πια γυναικών, γεγονός που οδηγούσε στη μεταβολή των πεποιθήσεων που αυτές διατηρούσαν σχετικά με τη σεξουαλικότητα και συνεπώς οδηγούσε και σε μεταβολή της ίδιας της σεξουαλικής συμπεριφοράς.

Η κατάσταση αυτή στις μέρες μας έχει ως ένα βαθμό μεταβληθεί κυρίως λόγω της οικονομικής ανάπτυξης και της αύξησης του τουρισμού (Λαζαρίδη, 1995). Οι γυναίκες μπορούν να διατηρούν προγαμιαίες σχέσεις, να μορφώνονται και να εργάζονται γεγονός που σχετίζεται με τη θέση τους μέσα στην κοινωνία, στο νοικοκυριό και στην ερωτική τους ζωή. Παρατηρώντας ζητήματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα σε δύο χωρία της Κρήτης, η Λαζαρίδη (1995) αναφέρει ότι η

σεξουαλική συμπεριφορά των γυναικών δε γινόταν αντικείμενο συζήτησης εκτός και αν αυτή ξέφευγε από τα όρια του «φυσιολογικού».

Μελετώντας γυναίκες διαφόρων ηλικιών και μορφωτικών επιπέδων που κατοικούσαν στην Αθήνα η Paxson (2002) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ελληνική κουλτούρα όσον αφορά στη σεξουαλικότητα είναι εγκλωβισμένη ανάμεσα στο δίπολο του παραδοσιακού και του μοντέρνου, του ανατολικού και του δυτικού κόσμου. Οι περισσότερες γυναίκες στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν τόνισαν ότι πιστεύουν ότι θα απελευθερωθούν αν απαλλαγούν από τις παραδοσιακές απόψεις και νοοτροπίες. Σχετικά με τα ζητήματα που δίνουν έμφαση όσον αφορά στη σεξουαλική τους ζωή και σε ζητήματα αντισύλληψης, αναφέρουν ότι είναι σημαντική η γνώση, η πληροφόρηση και η αξιολόγηση του κόστους και της ζημίας που δημιουργούνται από σεξουαλικά επικίνδυνες πρακτικές. Ακόμα τονίζεται ότι η αρρενωπότητα είναι αρραγώς συνδεδεμένη με την ενεργή στάση σε ζητήματα που άπτονται της σεξουαλικότητας. Αναλύεται, μάλιστα, και η πολύ γνωστή βρισιά «πούστης» η οποία σημαίνει ο παθητικά ομοφυλόφιλος άνδρας. Η συγκεκριμένη βρισιά η οποία είναι τόσο κοινή στην καθημερινότητά μας δεν δίνει έμφαση στην ομοφυλοφιλία αλλά στην παθητικότητα του ομοφυλόφιλου άνδρα κατά τη σεξουαλική πράξη. Η γυναίκες έχουν μάθει να αποδέχονται τη σεξουαλική αλλά και τη γενικότερη ανισότητα στην Ελλάδα και μάλιστα ορίζουν τη σεξουαλική πράξη ανάλογα με το αν υπάρχει κολπική διείσδυση και οργασμός από την πλευρά του άνδρα και όχι ισότιμα από την πλευρά της γυναίκας. Παράλληλα ζητήματα που αγνοούν ή παραγνωρίζουν την ανδρική κυριαρχία σε ζητήματα της σεξουαλικότητας μπορεί να δημιουργήσουν πολλά προβλήματα στη σχέση του ζευγαριού αλλά και στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Αντιφάσεις παρατηρούνται και στον τομέα της αντισύλληψης. Από τη μία πλευρά και ενώ οι γυναίκες μπορούν πλέον να έχουν σεξουαλικές επαφές εκτός γάμου, τα παιδιά που γεννιούνται εκτός γάμου είναι ελάχιστα κάνοντας την έκτρωση «αναγκαίο κακό». Παρά το γεγονός ότι οι άνδρες θεωρούνται ως οι ενεργοί στον τομέα της σεξουαλικότητας, οι γυναίκες αναλαμβάνουν να τους ενημερώσουν για το ποιες μέρες είναι επικίνδυνες και ποιες όχι κι εκείνοι απλά περιορίζονται στο να τις πιστέψουν. Από την άλλη μεριά οι γυναίκες, περιορίζονται στο να περιμένουν από το σύντροφό τους να πάρει κάποια μέτρα αντισύλληψης χωρίς οι ίδιες να διεκδικούν ουσιαστικά να παρθεί κάποιο συγκεκριμένο μέτρο. Πολύ σημαντικό θεωρείται ακόμη και το γεγονός ότι η χρήση μέσων προφύλαξης κατά τη διάρκεια του γάμου ή κατά τη

διάρκεια μακροχρόνιων σχέσεων μπορεί να θεωρηθεί μέχρι κι προσβλητική καθώς υπονοείται η μη αξιοπιστία του ερωτικού συντρόφου(Paxson ,2002).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον Παπαχαρίτου και τους συνεργάτες του (2005) σχετικά με τα σεξουαλικά ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες Ελληνίδες, αναλύθηκαν τα τηλεφωνήματα των γυναικών σε γραμμή βοήθειας για σεξουαλικά ζητήματα μέσα σε ένα διάστημα 5 χρόνων. Κατά το τηλεφώνημα σημειώνονταν τα διάφορα δημογραφικά στοιχεία των γυναικών και λαμβάνονταν ένα λεπτομερές ιστορικό σχετικά με τη σεξουαλική , ερωτική , ιατρική και κοινωνική ζωή των γυναικών. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν οι ερευνητές είναι τα εξής: οι γυναίκες κατά βάση τηλεφωνούν για δικά τους προβλήματα , σε ένα δεύτερο επίπεδο για προβλήματα που αφορούν τους συντρόφους τους και τις επηρεάζουν , και τέλος, για προβλήματα που σχετίζονται με τη σεξουαλική δραστηριότητα των παιδιών τους. Η πλειοψηφία δεν είχε επισκεφθεί προηγουμένως κάποιο γιατρό ενώ τα κυρίαρχα προβλήματα τα οποία αναφέρονταν είναι αδυναμία επίτευξης οργασμού, μειωμένη σεξουαλική επιθυμία και πόνος κατά τη διάρκεια της διείσδυσης.

Αναφορικά με του νέους στην Ελλάδα, φαίνεται να ξεκινούν νωρίς τη σεξουαλική τους ζωή καθώς 3 στους 10 εφήβους ηλικίας 15 ετών ανέφεραν ότι μέχρι τη στιγμή πραγματοποίησης της έρευνας είχαν τουλάχιστον μία ολοκληρωμένη σεξουαλική επαφή- το ποσοστό των αγοριών ήταν διπλάσιο σε σχέση με αυτό των κοριτσιών(Κοκκέβη, Φωτίου, Σταύρου & Καναβού, 2010α). Παρά το γεγονός ότι ως κύριο μέσο αντισύλληψης χρησιμοποιήθηκε το προφυλακτικό , ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό και συγκεκριμένα το 22%, παραδέχτηκε ότι δεν χρησιμοποίησε καμία απολύτως προστασία κατά την τελευταία του επαφή(Κοκκέβη, Φωτίου, Σταύρου & Καναβού, 2010α). Γενικά η γνώση σε σχέση με τις μεθόδους αντισύλληψης στη χώρα μας φαίνεται να είναι ελλιπής καθώς μόνο το 30,6% των γυναικών και το 14,7% των αντρών κατάφερε να απαντήσει σωστά στις μισές και πλέον ερωτήσεις που αφορούσαν στην αντισύλληψη (Tountas et al. ,2004).

Ταυτόχρονα ο αριθμός των εκτρώσεων φαίνεται να αυξάνει σταθερά και να αγγίζει πλέον τις 250.000 το χρόνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός αυτός είναι διπλάσιος απ' τις γεννήσεις καθώς και ότι 1 στις 4 Ελληνίδες έχει διακόψει κάποια κύηση τουλάχιστον μία φορά στη ζωή της. Τα προαναφερθέντα στοιχεία φανερώνουν πως κατά κάποιο τρόπο η άμβλωση χρησιμοποιείται ως μέσο αντισύλληψης (Ioannidi-Karolou ,2004). Επιπλέον ιδιαίτερος ανησυχητικός είναι τα στοιχεία που αφορούν

στο AIDS καθώς έρευνες που δημοσιεύτηκαν το 2000 ανέφεραν ότι αν και υπάρχει ανησυχία για την πιθανή μόλυνση απ' τον ιό (από το 1/3 των συμμετεχόντων) (Merakouetal., 2000) ένα μεγάλο ποσοστό (92%) δήλωσε ότι δεν είχε περάσει ποτέ από διαδικασία εξετάσεων για να διαπιστώσει αν τον φέρει ή όχι (Ioannidietal. 2000).

Ως πολύ ενδιαφέροντα κρίνουμε επίσης τα ευρήματα έρευνας που διεξήχθη με σκοπό να μελετηθούν οι πραγματικές ανησυχίες και απορίες των νέων για τη σεξουαλικότητά τους και για τη σεξουαλική πράξη (Cohn&Richters,2013).Για την εκπόνηση της έρευνας αναλύθηκαν τα όσα συζητούσαν οι νέοι σε 100 γνωστά φόρουμ. Παρά το γεγονός οι η συγκεκριμένη έρευνα δεν αναφέρεται στην ελληνική πραγματικότητα τα αποτελέσματα είναι ενδεικτικά των πραγματικών προβληματισμών των νέων. Οι περισσότερες ερωτήσεις αφορούσαν ζητήματα που ήθελαν διάγνωση ( τι πηγαίνει λάθος;), ζητήματα διαχείρισης μίας κατάστασης ( τι πρέπει να κάνω;) σοβαρότητας (είναι σοβαρό αυτό που έχω;) , τη φυσιολογικότητα των συμπτωμάτων, την εγκυμοσύνη, την ασφάλεια κατά τη σεξουαλική πράξη και τα μετάδοση ασθενειών. Οι απορίες σχετιζόνταν με πολύ πρακτικά ζητήματα , ενώ πολύ έντονη ήταν η απουσία πληροφόρησης και η λάθος ενημέρωση για πράγματα που απαντώνται καθημερινά στις σεξουαλικές επαφές.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι στάσεις τις οποίες διατηρεί η ελληνική κοινωνία και οι οποίες συνδέονται μέσα όσα αναφέραμε προηγμένως και αποτελεί μείζον ζήτημα της σεξουαλικότητας, είναι όσες έχουν να κάνουν με την ομοφυλοφιλία. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις είναι αυτές που κυριαρχούν και φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή των Ελλήνων ομοφυλόφιλων. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι οι γυναίκες λεσβίες έχουν 27,7 % μικρότερες πιθανότητες να καλεστούν για συνέντευξη από κάποιον εργοδότη σε σχέση με τις ετεροφυλόφιλες γυναίκες. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που προσλαμβάνοντα ο μισθός τους είναι κατώτερος. Η ελληνική κοινωνία ανέκαθεν τοποθετούσε την ομοφυλοφιλία στο περιθώριο προσπαθώντας με νύχια και με δόντια να την καταστήσει άορατη. Αυτό που θα αποφαινόμασταν προσπαθώντας να συνοψίσουμε την ελληνική πραγματικότητα στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας είναι τρεις λέξεις: στίγμα, προκαταλήψεις, ετεροκανονικότητα( Drydakis, 2011).

Τα παραπάνω στοιχεία που αφορούν στον ελληνικό πληθυσμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι σχεδόν ανησυχητικά. Αυτά τα στοιχεία είναι που καταδεικνύουν την όλο και επιτακτικότερη ανάγκη για «εκπαίδευση» σε ζητήματα σεξουαλικότητάς και διαπροσωπικών σχέσεων και συνεπώς μας δείχνουν το δρόμο για την περαιτέρω διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες διαμορφώνεται ο σεξουαλικός γραμματισμός των ατόμων στις μέρες μας. Τι μαρτυρούν όμως τα στοιχεία αυτά για τη σεξουαλική αγωγή στη χώρα μας;

### **Σεξουαλική αγωγή – η ελληνική πραγματικότητα**

Γενικά οι γονείς είναι αυτοί που θεωρούνται υπεύθυνοι για τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους . Ωστόσο η άποψη αυτή φαίνεται να απέχει πολύ απ'την πραγματικότητα καθώς αρκετοί γονείς αναφέρουν ότι δεν αισθάνονται άνετα να μιλήσουν για θέματα σεξουαλικότητας με τα παιδιά τους καθώς θεωρούνται ταμπού (Μεράκου και συν., 2000). Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή η διαπαιδαγώγηση και να βελτιωθεί η κατάσταση που περιγράφηκε προηγουμένως εισήχθη στην ελληνική εκπαίδευση το πρόγραμμα της σεξουαλικής αγωγής. Το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής τυπικά εισήχθη στο λύκειο το 2000 χωρίς ωστόσο να έχει εφαρμοστεί ακόμα ουσιαστικά. Παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των νέων ανθρώπων τάσσεται υπέρ της ενσωμάτωσης της σεξουαλικής αγωγής στο πρόγραμμα σπουδών , υπήρξε μία μερίδα γονέων, η οποία παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούσε την πλειοψηφία θεώρησε ότι το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής θα ωθούσε τους νέους να ξεκινήσουν πρόωρα τη σεξουαλική τους δραστηριότητα (Γερούκη,2011).

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα καλύπτει μια θεματική ενότητα του μαθήματος της Αγωγής Υγείας. Σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της πρώτης τάξης του λυκείου οι νέοι μπορούν στα πλαίσια του μαθήματος να πραγματευτούν θέματα ταυτότητας και σωματικών αλλαγών που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Στην επόμενη τάξη μελετώνται θέματα διαπροσωπικών σχέσεων και επιχειρείται η σύνδεσή τους με τη σεξουαλικότητα. Ακόμα συζητιέται ο τρόπος με τον οποίο οι σημαντικοί άλλοι επηρεάζουν τη ζωή μας και τη δόμηση των σχέσεων μας μετατρέποντας τις, σύμφωνα πάντα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών , είτε

σε υγιείς είτε σε ριψοκίνδυνες. Στην τελευταία τάξη του γυμνασίου ερευνώνται θέματα που σχετίζονται με τα δύο φύλα και τα στερεότυπα που επικρατούν σ' αυτόν τον τομέα καθώς και την αποδοχή του διαφορετικού. Στο βιβλίο του λυκείου εξετάζονται ενότητες όπως είναι η φροντίδα του σώματος, η αναπαραγωγή, η αντισύλληψη και οι επισκέψεις και εξετάσεις στον γιατρό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι παρατίθενται ενότητες που αφορούν την πρώτη σεξουαλική επαφή των νέων, τις σεξουαλικές «παρεκκλίσεις» όπως αναφέρονται, και τη σεξουαλική κακοποίηση (Σεξουαλικότητα και Διαφυλικές Σχέσεις, 2000).

Παρά το γεγονός ότι όπως αναλύσαμε υπάρχει η δυνατότητα ενασχόλησης με το συγκεκριμένο θέμα και παρά το γεγονός ότι η σεξουαλική αγωγή έχει εισαχθεί στην εκπαίδευση για παραπάνω από μια δεκαετία μόνο το 1,6% των προγραμμάτων που πραγματοποιούνται στα πλαίσια της Αγωγής Υγείας έχουν ως κύριο θεματικό άξονα τη σεξουαλική αγωγή (Gerouki, 2009). Δεν θα μπορούσαμε ακόμα να μην αναφερθούμε στον τρόπο που πραγματοποιούνται τέτοιου είδους προγράμματα. Δεν είναι λίγοι αυτοί που ακούν δριμύτατη κριτική στον τρόπο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής, πολλές φορές κι από τους ίδιους τους νέους οι οποίοι όταν τους ζητήθηκε η γνώμη τους ανέφεραν ότι τα προγράμματα αυτά έρχονται αργά, είναι περιορισμένα και εμφανώς προσανατολισμένα στην βιολογική διάσταση της σεξουαλικότητας (Lenderyou, 1998). Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα αυτά είναι δομημένα ετεροκανονικά, παραγνωρίζοντας ότι κάποια άτομα ήδη από την εφηβεία έχουν διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό απ' τον ετεροφυλοφιλικό (Fine & McClelland 2006, Hilton 2007). Έχει υποστηριχθεί ακόμα ότι οι επιλογές των εκπαιδευτικών που αφορούν θεματικές ενότητες για τα προγράμματα Αγωγής Υγείας σχετίζεται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά με τον τρόπο που το θέμα αυτό παρουσιάζεται στα σχολικά βιβλία (Gerouki 2009). Οι συχνές αναφορές δηλαδή του βιβλίου, κειμενικές ή οπτικές, εξοικειώνουν τόσο τους εκπαιδευτικούς όσο και τους μαθητές και ενδεχομένως και τους γονείς τους, με ένα συγκεκριμένο θέμα. αυτού του είδους η εξοικείωση φαίνεται ότι επηρεάζει το κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί θα επιλέξουν το συγκεκριμένο θέμα για την ανάπτυξη ενός σχεδίου εργασίας (Gerouki, 2009). Θα θέλαμε στα πλαίσια αυτής της κριτικής να αναφέρουμε ένα χωρίο από την εισαγωγή του εγχειριδίου του καθηγητή για το πώς τελικά εφαρμόστηκαν τα συγκεκριμένα προγράμματα στο λύκειο:



*«Αρχικά ίσχυσε το μοντέλο της παραδοσιακής ηθικής δηλαδή το 'έλα να σου κάνω σεξουαλική αγωγή για να μην αμαρτήσεις' στη συνέχεια πέρασε στο ιατρικό μοντέλο 'έλα να σου κάνω σεξουαλική αγωγή για να μην αρρωστήσεις'. Αργότερα στη δεκαετία του '70 κυριάρχησε το παιδοκεντρικό μοντέλο δηλαδή 'έλα να σου κάνω σεξουαλική αγωγή για να γνωρίσεις καλύτερα τον εαυτό σου και τις σχέσεις σου με τους άλλους'. Τελευταία κάτω από την απειλή του aids επανερχόμαστε στο ιατρικό μοντέλο δηλαδή 'έλα να σου κάνω σεξουαλική αγωγή για να μην πεθάνεις'»(σελ.16).*

Οι προαναφερθείσες τάσεις αποτυπώνονται και στις εικόνες των σχολικών εγχειριδίων αλλά και σε άλλα πλαίσια στις μέρες μας. Η εικόνα είναι αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς μας με τεράστια επιρροή από πολλές και διαφορετικές απόψεις στην κατασκευή της πραγματικότητας ( Rose, 2012), παρά το γεγονός ότι στον τομέα της σεξουαλικότητας δεν έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως.

### **Σεξουαλικότητα και Οπτικές Μεθοδολογίες**

Παρά το γεγονός ότι οι έρευνες με τη χρήση των οπτικών μέσων είναι αρκετά διαδεδομένες σε διάφορους ερευνητικούς τομείς , στο χώρο της σεξουαλικότητας είναι ιδιαίτερος περιορισμένες .Πιο συγκεκριμένα, καταφέραμε να εντοπίσουμε 4 μελέτες οι οποίες πραγματεύονται τον τρόπο που οι συμμετέχοντες βιώνουν , κατασκευάζουν και διαχειρίζονται διάφορα θέματα που αφορούν στη σεξουαλικότητα όπως η ομοφυλοφιλία , η σεξουαλική ταυτότητα και ο προσανατολισμός. Οι δύο πρώτες μελέτες πραγματοποιήθηκαν από την Allen (2008,2009), η τρίτη από την Holiday (2004) και η τελευταία αποτελεί την αδημοσίευτη πτυχιακή του Χόνδρου (2010).

Βασικός στόχος στην έρευνα της Allen (2008, 2009) ήταν η διερεύνηση του τρόπου που αναπαριστάται η κουλτούρα του σχολείου σε σχέση με τη σεξουαλικότητα (sexculture) μέσω των εντυπώσεων των νέων για το συγκεκριμένο θέμα καθώς και η ενεργή συμμετοχή τους στην ερευνητική διαδικασία. Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε το μετα-δομικό θεωρητικό υπόβαθρο και η φεμινιστική προσέγγιση. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 22 μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των οποίων οι ηλικίες ποίκιλαν από 16-19 ετών. Στους

νέους αυτούς χορηγήθηκε μία φωτογραφική μηχανή με την οποία έπρεπε, μέσα σε ένα διάστημα μίας εβδομάδας, να τραβήξουν φωτογραφίες που απαντούν στο ερώτημα « πώς μαθαίνουμε για τη σεξουαλικότητα στο σχολείο». Στη συνέχεια η ερευνήτρια πραγματοποίησε συνεντεύξεις με τον κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά και έχοντας ως βασικό άξονα της συνέντευξης τη διαδικασία που είχε προηγηθεί. Η συγκεκριμένη μελέτη αντιμετώπισε αρκετές δυσκολίες ιδιαίτερα σχετικά με την έγκρισή της από τη δεοντολογική επιτροπή όπως και από τους δασκάλους του σχολείου καθώς ζητήματα που άπτονται του τομέα της σεξουαλικότητας θεωρούνται πολλές φορές «ευαίσθητα». Ακόμα, οι μαθητές καθόρισαν με τις φωτογραφίες τους όπως και με τα όσα ανέφεραν στις συνεντεύξεις την πορεία της έρευνας και κατάφεραν να καταδείξουν πλευρές της σεξουαλικότητας μέσα στα πλαίσια του σχολείου που υπό διαφορετικές συνθήκες δεν θα γίνονταν γνωστές στην ερευνήτρια. Τέλος, φωτίστηκαν ζητήματα των σχέσεων εξουσίας που προέκυψαν τόσο αναφορικά με την ερευνήτρια όσο και με τις αρχές που προέβαλλε το συγκεκριμένο σχολείο για τη σεξουαλικότητα ( Allen, 2008, 2009).

Στην έρευνα της Holiday (2004) χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των βίντεο-ημερολογίων (video-diaries) για την εμβάθυνση σε θέματα που αφορούν στη φύση των “queer” πρακτικών αλλά και στην καταλληλότητα της συγκεκριμένης μεθόδου για την μελέτη θεμάτων σεξουαλικότητας. Ειδικότερα, η ερευνήτρια παραχώρησε για ένα διάστημα δύο μηνών τον κατάλληλο εξοπλισμό (κάμερα, μικρόφωνο κτλ) στους συμμετέχοντες και τους ζήτησε να παρουσιάζουν σε καθημερινή βάση την εξωτερική τους εμφάνιση (τα ρούχα, τα κοσμήματα, το μακιγιάζ, την κόμμωση) και το σώμα τους σχολιάζοντας παράλληλα τι έχουν ως στόχο να καταδείξουν. Για την ανάλυση των βίντεο χρησιμοποιήθηκε η queer μεθοδολογία κατά την οποία συλλέγονται δεδομένα από υποκείμενα που πολλές φορές αποκλείονται από τυπικές έρευνες γύρω από την ανθρώπινη συμπεριφορά (Holiday,2004). Τα βίντεο- ημερολόγια κρίθηκαν ως μία αρκετά επιτυχημένη μέθοδος για την κατανόηση της σεξουαλικής ταυτότητας του ατόμου καθώς και του πλαισίου μέσα από το οποίο αυτή εκφράζεται (Holiday,2004).

Τέλος, προκειμένου να εκπονήσει την πτυχιακή του εργασία ο Χόνδρος (2010) μελέτησε με τη χρήση οπτικών μέσων τον τρόπο που 6 ομοφυλόφιλοι άνδρες βίωναν αντιλαμβάνονταν ή αισθάνονταν τη σεξουαλικότητά τους. Οι συμμετέχοντες προσκόμισαν φωτογραφίες σχετικές με το προαναφερθέν θέμα και πήραν μέρος σε

ατομικές συνεντεύξεις στις οποίες έκαναν λόγο για τη διαδικασία όπως και για ό,τι ήθελαν εκείνοι να θίξουν για την ομοφυλοφιλία. Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε η ερμηνευτική – φαινομενολογική προσέγγιση. Τόσο από την ανάλυση των φωτογραφιών όσο και από την ανάλυση των αφηγήσεων των ομοφυλόφιλων ανδρών αναδείχθηκαν τρεις βασικές ενότητες: οι κοινωνικές προεκτάσεις της ομοφυλοφιλίας, η ομοφοβία και ,τέλος, οι πιέσεις οι οποίες ασκούνται από την κουλτούρα και τη θρησκεία.

Η ανασκόπηση αυτή στη βιβλιογραφία φανερώνει το κενό το οποίο υπάρχει στην έρευνα όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουμε για τη σεξουαλικότητά μας καθώς και των γύρω μας . Προβάλλεται λοιπόν επιτακτικά η ανάγκη, μετά την παράθεση των παραπάνω στοιχείων να διαπιστώσουμε ποιες είναι οι πηγές διαμόρφωσης της σεξουαλικότητας των νέων στην Ελλάδα αλλά και η διαπίστωση του αν οι απόψεις των νέων σε σχέση με αυτό που αντιλαμβάνονται και βιώνουν ως σεξουαλικότητα συμβαδίζει με και ανταποκρίνεται σε όσα διδάσκονται στο σχολείο στο μάθημα της σεξουαλικής αγωγής.

## **ΜΕΘΟΔΟΙ**

Οι αναπαραστάσεις των νέων για τη σεξουαλικότητα καθώς και η αντιπαράθεση αυτών με τον τρόπο αναπαράστασής της στα σχολικά βιβλία της σεξουαλικής αγωγής που διδάσκονται στις τρεις τάξεις του λυκείου, διερευνήθηκαν τόσο μέσα από τις εικόνες που μας παρέδωσαν οι νέοι όσο και μέσα από τις συνεντεύξεις τους που αφορούσαν στην επιλογή των εικόνων. Η διερεύνηση αυτή διεξήχθη με την μέθοδο photo-elicitation. Το ερευνητικό πρωτόκολλο εγκρίθηκε από την Επιτροπή Ερευνητικής Δεοντολογίας του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

### Οι συμμετέχοντες/ουσες

Οι συμμετέχοντες/ουσες συνολικά ήταν 7: 3 κοπέλες και 4 νεαροί άντρες. Το ηλικιακό φάσμα κυμαινόταν από τα 20 έτη μέχρι τα 29 έτη. Οι συμμετέχοντες/ουσες κατάγονταν και διέμεναν σε διαφορετικές πόλεις όπως το Ρέθυμνο, η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη. Οι συμμετέχοντες επιλέγηκαν καθώς γνωρίζονταν με κάποιο τρόπο με μία εκ των ερευνητριών με τη μέθοδο του snowballsampling.

Συμμετέχων/ουσα	Ηλικία	Χρόνος Συνέντευξης	Αριθμός φωτογραφιών.
1. Σ. νεαρός άντρας	25 ετών	27 λεπτά	4
2. Χ. νεαρός άντρας	28 ετών	1 ώρα και 37 λεπτά	7
3. Κ. νεαρή γυναίκα	21 ετών	37 λεπτά	1
4. Β νεαρός άντρας	23 ετών	1 ώρα και 3 λεπτά	20
5. Α. νεαρή γυναίκα	24 ετών	1 ώρα και 18 λεπτά	9
6. Μ. νεαρή γυναίκα	20 ετών	1 ώρα και 21 λεπτά	23
7. Κ. νεαρός άντρας	27 ετών	35 λεπτά	5

### Photo-elicitation

Οι συμμετέχοντες/ουσες ερωτήθηκαν να προσκομίσουν φωτογραφίες που θεωρούσαν ότι απεικονίζουν γι αυτούς/ες τη σεξουαλικότητα και στη συνέχεια να πραγματοποιήσουμε μία συνέντευξη με μία εκ των ερευνητριών σχετικά με τις φωτογραφίες που επιλέχθηκαν αλλά και ευρύτερα με το ζήτημα της

σεξουαλικότητας. Η συγκεκριμένη μέθοδος βασίζεται όπως ισχυρίζεται ο Harper (2002) στην απλή ιδέα της εισαγωγής μιας εικόνας στην ερευνητική διαδικασία. Η φωτογραφία μπορεί να προέρχεται από οπουδήποτε, αν και συνηθέστερη ως μέθοδος είναι η προσκόμιση των φωτογραφιών από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, επιλογή που προτιμήθηκε και στην παρούσα περίπτωση.

Η συγκεκριμένη μέθοδος επιτρέπει στους συμμετέχοντες και στους ερευνητές να αποκτήσουν μια διαφορετική επαφή με τα δεδομένα που συλλέγονται και από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Τα δεδομένα, δεν είναι πλέον μόνο ακουστικά αλλά και οπτικά. Πέρα όμως από αυτό, η χρήση των εικόνων στην ερευνητική διαδικασία συμβάλλει στην αλλαγή του τρόπου που αντιμετωπίζουμε συνθήκες καθημερινές στις οποίες μέχρι πρότινος μπορεί και να μην δίνουμε την κατάλληλη σημασία. Τέλος, η συμμετοχή των ατόμων στην ερευνητική διαδικασία μετατρέπει τους συμμετέχοντες στους «ειδικούς» οι οποίοι εξηγούν στους ερευνητές για ποιο λόγο επέλεξαν την εκάστοτε φωτογραφία, πέρα από το γεγονός ότι ο ρόλος του είναι αρκετά πιο ενεργητικός από την απλή συμμετοχή σε μία συνέντευξη (Rose,2012).

Στην παρούσα έρευνα ζητήθηκε από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να παραδώσουν φωτογραφίες που θα έχουν τραβήξει οι ίδιοι ή εικόνες που θα βρουν και θα απεικονίζουν ό,τι για εκείνους αναπαριστά τη σεξουαλικότητα. Δόθηκε περιθώριο μιας εβδομάδας στους συμμετέχοντες/ουσες το οποίο ωστόσο δεν τηρήθηκε από κανένα. Ο αριθμός των φωτογραφιών που παραδόθηκαν στις ερευνήτριες διέφερε από τη 1 φωτογραφία μέχρι τις 23.

### **Συνεντεύξεις**

Αποφασίσαμε πως ο καλύτερος τρόπος για την πραγματοποίηση της συνέντευξης ήταν η ακολούθηση ενός ημι-δομημένου μοντέλου. Ο λόγος που προτιμήσαμε τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις είναι ότι αφενός επιθυμούσαμε οπωσδήποτε την κάλυψη ορισμένων ζητημάτων από την πλευρά των συμμετεχόντων, αφετέρου επιθυμούσαμε

να διαθέτουμε την ελευθερία να ερευνήσουμε περαιτέρω ζητήματα που ενδεχομένως να ανακύψουν από την πλευρά των ατόμων που θα πάρουν μέρος στη διαδικασία (Ιωσιφίδης,2008).

Οι ερωτήσεις που συμπεριλάβαμε στον οδηγό αφορούσαν στην εντύπωση που άφησε στο άτομο η διαδικασία επιλογής των εικόνων, στη δική τους σεξουαλικότητα αλλά και στη σεξουαλικότητα γενικότερα. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν ερωτήσεις αναφορικά με τον τρόπο που απεικονίζεται η σεξουαλικότητα στο βιβλίο σεξουαλικής αγωγής τόσο του καθηγητή όσο και του μαθητή, το οποίο βιβλίο διδάσκεται στις τρεις τάξεις του λυκείου στο αντίστοιχο μάθημα. Με τις συγκεκριμένες ερωτήσεις θεωρήσαμε ότι θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε εις βάθος το ζήτημα της σεξουαλικότητας και των αναπαραστάσεων της.

### **Σχολικά Εγχειρίδια**

Τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες/ουσες να εξετάσουν ήταν το βιβλίο του μαθητή και του καθηγητή που διδάσκονται στο λύκειο ως επιλεγόμενο μάθημα. Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν το «*Βιβλίο του Καθηγητή, Αγωγή Υγείας: Σεξουαλική αγωγή και Διαφυλικές Σχέσεις*» (2000) και το «*Βιβλίο του Μαθητή, Αγωγή Υγείας: Σεξουαλική Αγωγή και Διαφυλικές Σχέσεις*» (2000). Τόσο το εγχειρίδιο του καθηγητή όσο και του μαθητή δεν περιείχαν πολλές εικόνες ενώ δεν υπήρχε καμία φωτογραφία ή κάποια αναπαράσταση του πραγματικού σώματος. Τα βιβλία κατά βάση πραγματεύονταν τις αλλαγές στο σώμα κατά την περίοδο της εφηβείας και την ανάλυση του αναπαραγωγικού συστήματος του άνδρα και της γυναίκας.

## **Ανάλυση των δεδομένων**

Οι συνεντεύξεις και οι εικόνες που προσκομίστηκαν αναλύθηκαν σύμφωνα με τη θεωρία της Θεματικής Ανάλυσης. Αρχικά πραγματοποιήθηκε απομαγνητοφώνηση καθεμίας συνέντευξης. Εν συνέχεια , καθεμία από τις ερευνήτριες κωδικοποίησε ατομικά την κάθε συνέντευξη και τις εικόνες αφού πρώτα τις μελέτησε ενδελεχώς. Κατόπιν , οι ερευνήτριες κατέληξαν σε κοινούς κωδικούς , έλεγξαν την κωδικοποίηση , συνέταξαν τα λεξικά των κωδικών και κατέληξαν στις κατηγορίες . σε ένα επόμενο επίπεδο πραγματοποιήθηκε η σύνθεση του code-book και στο τέλος οι ερευνήτριες όρισαν τις θεματικές (Braun&Clarke,2006).

## **Κωδικοποίηση**

Αφού απομαγνητοφωνήθηκαν οι συνεντεύξεις και αφού μελετήθηκαν επανειλημμένα από τις ερευνήτριες ξεκίνησε η καταγραφή των σημειώσεων πάνω στο κείμενο . Η πρώτη κωδικοποίηση πραγματοποιήθηκε από την κάθε ερευνήτρια ξεχωριστά και εν συνέχεια , σε συναντήσεις που έλαβαν χώρα , συζητήθηκαν οι ομοιότητες και οι διαφορές των ατομικών κωδικών της κάθε συνέντευξης. Οι ερευνήτριες συμφώνησαν σε κοινούς κωδικούς για την κάθε συνέντευξη. Το επόμενο στάδιο ήταν η καταγραφή μιας λίστας με το σύνολο των κωδικών από όλες τις συνεντεύξεις. Στη συνέχεια συστάθηκαν τα κωδικά λεξικά για κάθε συνέντευξη και πραγματοποιήθηκε έλεγχος των υπάρχοντων κωδικών(Braun&Clarke,2006). Η κωδικοποίηση ήταν ανοιχτή και όσον αφορά στους κωδικούς , προέκυψαν ορισμένοι οι οποίοι ήταν ίνινο , ενώ υπήρχε ομοιότητα ορισμένων κωδικών στις διάφορες συνεντεύξεις. Από τους όμοιους κωδικούς προέκυψαν οι κατηγορίες και από τις κατηγορίες προέκυψαν οι θεματικές ενότητες.

## **Ο ρόλος των ερευνητριών**

Η μία ερευνήτρια είναι φοιτήτρια του Τμήματος Ψυχολογίας , 22 ετών και κατάγεται από μία μικρή και επαρχιακή πόλη της Κρήτης. Ενδιαφέρθηκε για τη σεξουαλικότητα και για τις οπτικές μεθοδολογίες λόγω της συμμετοχής της σε προηγούμενες έρευνες

με παρόμοια θεματολογία. Επέλεξε τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας εξαιτίας του ενδιαφέροντός της για τον λόγο και τις απόψεις των συνεντευξιζόμενων. Η δεύτερη ερευνήτρια είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Ψυχολογίας. Κατά βάση ασχολείται με την Κοινωνική Ψυχολογία και έχει πολυετή εμπειρία στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας.

### **Ευρήματα**

Τα ευρήματα που προέκυψαν μετά το πέρας της διαδικασίας της συλλογής και της ανάλυσης των δεδομένων μπορούν να συνοψιστούν σε 3 κύριες θεματικές ενότητες καθεμία από τις οποίες περιλαμβάνει ορισμένες κατηγορίες. Ειδικότερα, οι θεματικές οι οποίες σκιαγραφούν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τόσο τη σεξουαλικότητά τους όσο και αυτή που αναπαριστάται στα σχολικά εγχειρίδια είναι οι εξής:

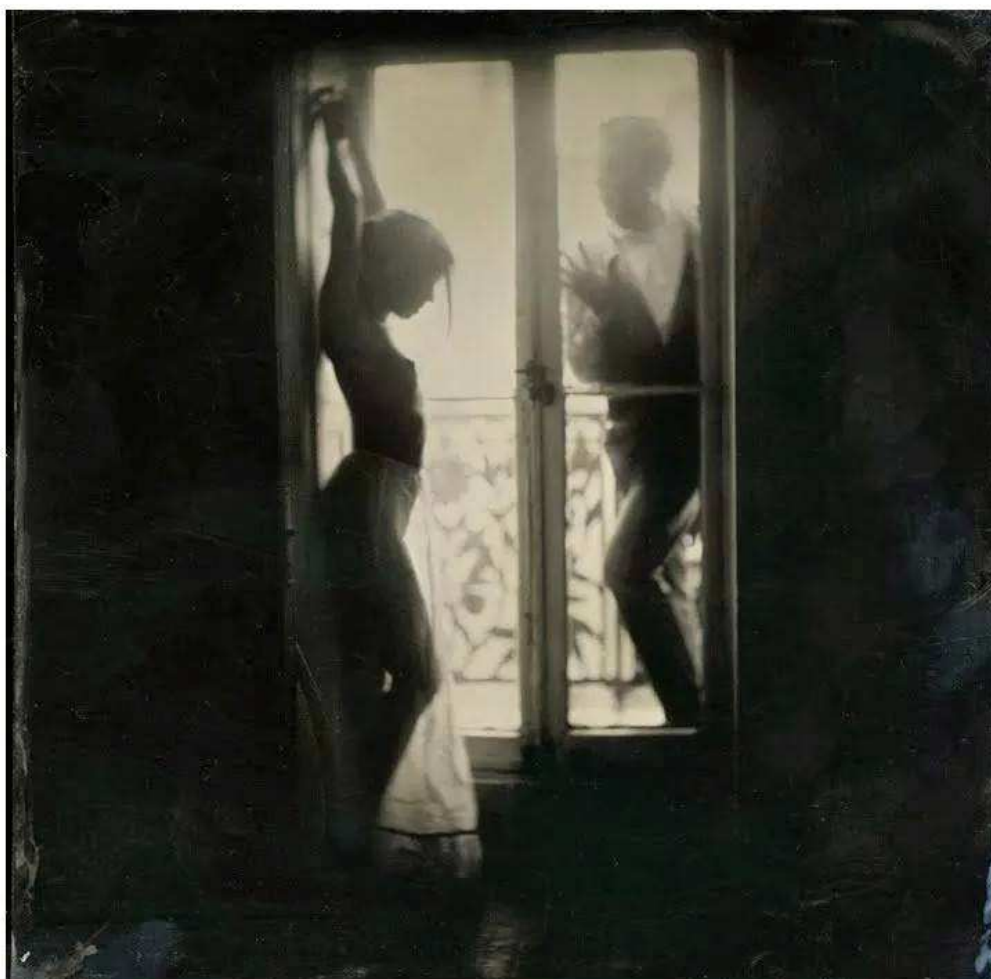
- 1) Η σεξουαλικότητα ως μία μυστηριώδη σύνδεση ανάμεσα στη φαντασία , στο συναίσθημα και στο σώμα
- 2) Το κοινωνικό πλαίσιο της σεξουαλικότητας, ο σεξουαλικός γραμματισμός (literacy) και η απουσία του.
- 3) Κριτική ανάγνωση της απουσίας γραμματισμού

### **Η σεξουαλικότητα ως μία μυστηριώδη σύνδεση ανάμεσα στη φαντασία , στο συναίσθημα και στο σώμα**

Όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν δυσκολία στην εύρεση εικόνων που να αναπαριστούν το τι σημαίνει για αυτούς η σεξουαλικότητα. παρόλα αυτά ανέφεραν ότι ως θέμα τους τράβηξε το ενδιαφέρον. Η δυσκολία αυτή της απεικόνισης της σεξουαλικότητας ενδεχομένως να οφείλεται στο



μυστήριο και κρυφό κομμάτι της , την ύπαρξη του οποίου τόνισαν όλοι ανεξαιρέτως οι συμμετέχοντες.



**Εικόνα 1** «Λοιπόν... αυτή είναι μια κοπέλα, η οποία στέκεται στην μπαλκονόπορτα ή στην ντουλάπα δεν ξέρω μάλλον στην ντουλάπα και είναι ο άνδρας έξω, ο οποίος αγγίζει τη πόρτα σαν να θέλει να μπει (γέλια) και αυτό παραπέμπει στο σεξουαλικό παιχνίδι για μένα ας πούμε» -(Α., 24 ετών, γυναίκα).

Πολύ σημαντικό θεωρήθηκε ακόμη το γεγονός ότι η σεξουαλικότητα δεν περιορίζεται μονάχα στη σεξουαλική συνεύρεση αλλά εκτείνεται πέρα απ' αυτήν. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρθηκε από τους συμμετέχοντες ότι υπάρχει άρρηκτη σύνδεση ανάμεσα στην τέχνη και τη σεξουαλικότητα μια και όλοι σχεδόν οι συμμετέχοντες θεώρησαν πως η τέχνη είναι ένα μέσο έκφρασης το οποίο αποπνέει κάτι σεξουαλικό: *«είναι σαν να παράγεται η σεξουαλικότητα μέσα από αυτή την τέχνη ή σαν να εκφράζεται μέσα από τον ήχο και μέσα από την κίνηση των*

σωμάτων» (Μ, 21 ετών, γυναίκα).



**Εικόνα 2 «Κυρίως γιατί δεν μπορείς να καταλάβεις τι συμβαίνει, γιατί συμβαίνει, εκεί πέρα. Ούτε για αυτόν τον άντρα που έχει ντυθεί γυναίκα , το συζητάγαμε πριν, δεν υπάρχουν όρια όσον αφορά την σεξουαλικότητα» (Κ. 27 ετών, άντρας).**

Η σεξουαλικότητα συνδέθηκε ακόμα με το ρομαντισμό και την τρυφερότητα και τονίστηκε ο διαχωρισμός της απ'τη στυγνή αναπαραγωγή: «*Η σεξουαλικότητα δεν έχει να κάνει με το θέλω να περάσω το γονίδιο μου σε άλλες γενιές, μπορεί να είναι ένας προθάλαμος αλλά δεν έχει να κάνει μ αυτό.. διαφοροποιούμε την αναπαραγωγή με το σεξ*»(Χ. 28 ετών, άντρας). Τονίστηκε ακόμα πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος του παιχνιδιού για τη σεξουαλικότητα και την ερωτική διάθεση και παρατηρήθηκε η αντίθεση με τη σοβαρότητα με την οποία η κοινωνία γενικότερα αντιμετωπίζει τόσο τη σεξουαλικότητα όσο και τη σεξουαλική πράξη: «*Αλλά θέλω να πω ότι το να αστείεύεσαι, ο αστεεισμός και η χαλαρότητα νομίζω ότι είναι δυο συστατικά που υπάρχουν και στην σεξουαλικότητα πολλές φορές*» (Κ. 27 ετών,

άντρας). Ενδεχομένως το κομμάτι που συνδέει τα παραπάνω να είναι η φαντασία και η φαντασίωση στη σεξουαλικότητα, της οποίας η σημασία τονίστηκε από όλους ανεξαιρέτως τους συμμετέχοντες/ουσες. Ειδικότερα η φαντασία φάνηκε να διαπερνά ολόκληρη την έννοια της σεξουαλικότητας, να δημιουργεί ιστορίες που περιέχουν «την υπόσχεση της σεξουαλικότητας ή την ανάμνησή της» όπως πολύ χαρακτηριστικά ανέφερε ένας εκ των συμμετεχόντων(Σ. 15 ετών, άντρας). Η φαντασία φάνηκε να είναι σημαντική και για τον αυνανισμό ο οποίος ήταν το μέσο ανακάλυψης του σώματος και τη σεξουαλικότητας για τη συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων.



**Εικόνα 3 «Ότι μ αρέσει πάρα πολύ η στάση της. Το γεγονός ότι δεν είναι μια στάση η οποία θα την κολάκευε. Φαίνεται ότι δεν είναι μία καλοστημένη φωτογραφία στην οποία απλά ποζάρει..»(Α. 24 ετών, γυναίκα).**

Ωστόσο ο αυνανισμός συνδέθηκε ιδιαίτερα και με τα ταμπού που συνοδεύουν τη σεξουαλικότητα και αποτελούν καταλυτική επιρροή του κοινωνικού περιγύρου στη σεξουαλικότητα των ατόμων: «Ναι και θεωρώ πως κι εγώ σε ένα βαθμό το νιώθω ενοχικά μέσα μου, δηλαδή όταν αυνανίζομαι δεν μ αρέσει να το κάνω ούτε με ανοιχτή την πόρτα ούτε μπροστά σε άλλους ούτε αφού το κάνω να κοιτάζω κάποιον στα μάτια ιδιαίτερα. Μερικές φορές νιώθω ότι αυνανίζομαι και μετά κοιτιέμαι στον καθρέφτη και σκέφτομαι «πρέπει να ντρέπεις κοντεύεις τα 30 κι ακόμα τον παίζεις; Για όνομα του Θεού»(Χ.28 ετών, άντρας) .

## **Το κοινωνικό πλαίσιο της σεξουαλικότητας, ο σεξουαλικός γραμματισμός (literacy) και η απουσία του.**

Το σημαντικότερο μέσο διαμόρφωσης της σεξουαλικότητας για τους νέους φάνηκε ότι είναι το πορνό μια και αναφέρθηκε από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων και ιδιαίτερα των αντρών: *«πολλές φορές δεν είναι έτσι και όποιο αγόρι έχει μεγαλώσει με τσόντες, όπως έχουμε μεγαλώσει όλοι λίγο πριν τη γενιά του ιντερνετ και μετά, το συνειδητοποιεί από την πρώτη φορά που κάνει έρωτα μέχρι τις τελευταίες και ακόμα κι απ την εικόνα που έχει για τον σύντροφό του μες στο κεφάλι του και απ την εικόνα του εαυτού του το συνειδητοποιεί»*(Χ.28 ετών, άντρας). Οι άντρες που συμμετείχαν, παρά το ότι ορισμένοι αποστασιοποιήθηκαν από τον τρόπο που προβάλλεται η σεξουαλική πράξη και η σεξουαλικότητα στις ερωτικές ταινίες, αναγνώρισαν την καταλυτική συμβολή τους στο να μάθουν ό,τι πιστεύουν ότι χρειάζεται να ξέρουν. Στο ίδιο περίπου μήκος κύματος εκτείνονταν και οι συμμετέχοντες/ουσες που δεν ανέφεραν το πορνό αλλά θεώρησαν ότι «έμαθαν» για τη σεξουαλικότητα μέσα από τις ιστορίες που άκουγαν, μέσα από τα βιβλία ή μέσα από ταινίες. Πέρα από το πορνό και όσα σχετίζονται με αυτό, καταδείχθηκε και η σημασία του βιώματος για τη διαμόρφωση της άποψης των νέων. Σε αδρές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι νέοι μαθαίνουν για τη σεξουαλική πράξη μέσα από την ίδια τη σεξουαλική πράξη καθώς τα περιβάλλον τους δεν είναι δυνατό να τους στηρίξει σε κάτι τέτοιο. Ειδικότερα, φάνηκε ότι οι γονείς δεν προσεγγίζουν τα παιδιά τους και είτε αποφεύγουν να τους μιλήσουν για αυτά τα θέματα, είτε τους μιλούν αφού έχουν αντιληφθεί ότι οι νέοι είναι ήδη σεξουαλικά ενεργοί, είτε αναφέρονται μονάχα στον τομέα της προφύλαξης και της μετάδοσης των ασθενειών *«Υποψιάζομαι ότι αυτό συνέβη γιατί στην οικογένεια μου δεν θυμάμαι ποτέ να έγινε κάποια νύξη για αυτό το θέμα ή κάποια συζήτηση και γενικά νομίζω ότι υπήρχε μια συντηρητική αντιμετώπιση του θέματος, όχι με την έννοια του τι είναι αυτά τα πράγματα και δεν τα λέμε, απλά με μια αδιαφορία»*(Μ. 21 ετών,

γυναίκα).



**Εικόνα 4 «δηλαδή όταν βλέπω 2 ανθρώπους που είναι παντρεμένοι με ένα παιδάκι, βλέπω ότι υπάρχει μια σεξουαλικότητα αλλά δεν μπορώ να το εξηγήσω»( Κ. 27 ετών, άντρας).**

Ως ανεπαρκής παρουσιάστηκε και η συμβολή των φίλων, καθώς ορισμένοι ανέφεραν ότι παρόλο που μπορούσαν αν συζητήσουν για τα θέματα αυτά πολλές φορές οι συζητήσεις μπορεί να ήταν «ανούσιες» ή να μην δια φωτίζουν τους συμμετέχοντες/ουσες στα θέματα που ήθελαν. Ως επιρροές στη μορφή της σεξουαλικότητας παρουσιάστηκαν και η κοινότητα στην οποία μεγάλωσαν τα άτομα που συμμετείχαν αλλά και η θρησκεία, οι παράγοντες αυτοί χαρακτηρίστηκαν εν πολλοίς ως μέσα καταστολής της σεξουαλικότητας και ως μέσα δημιουργίας ενοχών: «ο πατέρας μου είναι παπάς και υπάρχει πίσω όλο αυτό η θρησκευτική δέσμευση»(Μ. 21 ετών, γυναίκα). Τονίστηκαν ο σεξισμός και η ομοφοβία, στοιχεία διάχυτα μέσα στην κοινωνία μας, αλλά και το ότι είναι δύσκολο να τα υπερβεί το άτομο και να μην τα εσωτερικεύσει ως ένα βαθμό: «Το να έρχεσαι σε ρήξη με το ήδη υπάρχον ιδιαίτερα όταν το ήδη υπάρχον είναι τόσο στραβό για μένα δεν είναι θέμα σεξουαλικότητας είναι θέμα υποχρέωσης. Θεωρώ το ρόλο της γυναίκας στο Δυτικό κόσμο του 21<sup>ου</sup> αιώνα πολύ υποτιμημένο σε σχέση με αυτό που έχω εγώ στο κεφάλι μου, που θα 'θελα να ισχύει» «Γιατί έχουμε μάθει και όλοι το έχουμε κάνει αυτό το πράγμα όσον αφορά τις

ετεροφυλοφιλικές σχέσεις, δεν ξέρω για τις ομοφυλικές, όταν πηγαίνουμε με μια κοπέλα να λέμε πηδήχτηκα με την τάδε ή πήδηξα την τάδε. Συνήθως είναι πήδηξα την τάδε, έχω γαμήσει τόσες, έχω γαμήσει τη Μαρία και ιδιαίτερα σε αντρικές παρέες ξεχνάμε ότι αυτό το γαμημένο πράγμα απαιτεί δύο άτομα τουλάχιστον οπότε πρέπει να νοιαζόμαστε...» (Χ. 28 ετών, άντρας).



**Εικόνα 5- «Νομίζω ότι είναι η μόνη ολοκληρωμένη σεξουαλική πράξη που έχω βάλει»(Α. 24 ετών, γυναίκα).**

Ως πηγή κριτικής στα κυρίαρχα πρότυπα προβολής του σώματος και της σεξουαλικότητας παρουσιάστηκε από ορισμένους συμμετέχοντες η πολιτικοποίηση και ο έρωτας παρομοιάστηκε με επαναστατική πράξη. Ειδικότερα, μέσω της πολιτικοποίησης ειπώθηκε ότι αμφισβητούνται τα κυρίαρχα πρότυπα όσον αφορά στην ομορφιά, τον ερωτισμό, τον έρωτα αλλά και την ίδια την σεξουαλική πράξη.

### **Κριτική ανάγνωση της απουσίας γραμματισμού**

Παρά το ότι όλοι οι συμμετέχοντες/ουσες δεν διδάχθηκαν το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής για να έχουν συγκεκριμένη άποψη πριν την ερευνητική διαδικασία, όταν ήρθαν πρώτη φορά σε επαφή με αυτό που τους παρουσιάστηκε, άσκησαν πολύ έντονη κριτική. Θεώρησαν ότι το σεξουαλικό στοιχείο είναι ξεκάθαρα απόν από τις εικόνες των βιβλίων. Αντίθετα, το σώμα δεν παρουσιάζεται ως φορέας σεξουαλικότητας, ούτε πλησιάζει τον τρόπο με τον οποίο το περιέγραψαν οι συμμετέχοντες, αλλά σκιαγραφείται ως κάτι απόλυτα ιατρικό και βιολογικό. Επίσης παρατηρήθηκε, πέρα από την α-σεξουαλική του αναπαράσταση και η μη ρεαλιστική του απεικόνισή του καθώς τα σώματα είτε παρουσιάζονταν ως καρτούν: *«Επίσης είναι απαράδεκτο που οι μορφές παρουσιάζονται με αυτό το καρτουνίστικο τρόπο αφού μιλάνε για κάτι το οποίο είναι απόλυτα πραγματικό, το ανθρώπινο σώμα, το στήθος, τα πόδια, τα μαλλιά, τα χέρια. Είναι σαν να θέλουν να σου δώσουν την γνώση και στα παρουσιάζουν κάπως λιγότερα σοβαρά απ ότι είναι»*(Μ. 21 ετών, γυναίκα) είτε ως εικόνες παρμένες από βιβλία βιολογίας σχετικά με το αναπαραγωγικό σύστημα του άντρα και της γυναίκας. Υπερβολική θεωρήθηκε και η έμφαση που δόθηκε στις ασθένειες και παρατηρήθηκε ότι δε γίνεται να θέλεις να μάθεις σε κάποιον να *«κολυμπάει με το να του λες συνέχεια ότι μπορεί να πνιγεί»*. Τα βιβλία, ακόμα, αναπαριστούν το σεξισμό και την ομοφοβία που όπως αναφέραμε και προηγουμένως είναι ιδιαιτέρως διαδεδομένα στην ελληνική κοινωνία: *«Θεωρώ ότι προάγει και διαιώνίζει την διάκριση που υπάρχει Στα παιδιά των 18 χρονών, δεν έχει σημασία η διάκριση του φύλου όσο το άτομο σαν άτομο»*(Μ. 21 ετών, γυναίκα). Τέλος, ως παρά τη δυσκολία εύρεσης μιας ιδανικής προσέγγισης απ' την πλευρά των συμμετεχόντων, η συντριπτική πλειοψηφία ανέφερε ότι το πρώτο πράγμα που θα έκανα θα ήταν

να κάνει το σώμα ρεαλιστικό αλλά και να απεικονίσει την ίδια την πράξη η οποία φαίνεται να αποτελεί πηγή μεγάλων ερωτημάτων για τους νέους και να χρειάζονται μία εμπειριστατωμένη καθοδήγηση. Επιπρόσθετα, τα βιβλία θα έπρεπε να μιλάνε για τη διαφορετικότητα και να καταρρίπτουν τα στερεότυπα αντί να τα ενισχύουν. Τέλος, αναφέρθηκε ότι πρέπει τα βιβλία να στέκονται στο ύψος των περιστάσεων και να μην αντιμετωπίζουν τους έφηβους όπως θα έκαναν με παιδιά κατώτερης ηλικίας που δεν έχουν τόσο έντονη επαφή με τη σεξουαλικότητα.

## **Συζήτηση**

Η συγκεκριμένη έρευνα αποτέλεσε προσπάθεια να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο 7 νέα άτομα αναπαριστούν τη σεξουαλικότητά τους μέσα από τις εικόνες καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται την αναπαράσταση της σεξουαλικότητας στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος της Σεξουαλικής Αγωγής.

Στις θεματικές ενότητες που προέκυψαν αναφέρθηκαν όλοι οι συμμετέχοντες , άλλοι σε μεγαλύτερο και άλλοι σε μικρότερο βαθμό. Οι θεματικές αυτές συνοψίζονται στην κατασκευή της σεξουαλικότητας ως μία μυστηριώδης σύνδεση ανάμεσα στη φαντασία , στο συναίσθημα και στο σώμα, οι κοινωνικές επιρροές στην κατασκευή της σεξουαλικότητας και τέλος, στην κριτική ανάγνωση του κενού που υπάρχει ανάμεσα στις προσωπικές απόψεις που ανέφεραν οι συμμετέχοντες σχετικά με τη σεξουαλικότητα και σ' αυτές που προβάλλονται στα σχολικά εγχειρίδια.

Τα αποτελέσματα αυτά θα μπορούσαν να ερμηνευθούν από το γεγονός ότι υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό λόγο στην Ελλάδα όσον αφορά πολλά ζητήματα συμπεριλαμβανομένου και αυτού της σεξουαλικότητας. Το κενό αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι οι νέοι μπορεί να εκκινούν νωρίς την σεξουαλική τους ζωή, να είναι ιδιαίτερα ενεργοί αλλά όλο αυτό θα πρέπει να περιορίζεται στην ιδιωτική σφαίρα και όχι να γίνεται αντιληπτό σε δημόσια επίπεδα όπως είναι αυτό των σχολικών βιβλίων και μαθημάτων(Paxsons,2002). Τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας φαίνεται να συνάδουν με όσα ανέφεραν άλλοι ερευνητές σχετικά με την τιμή και τη ντροπή (Λαζαρίδη, 1995) οι οποίες έχουν καθορίσει τη



σεξουαλική και ερωτική ζωή των Ελλήνων και έχουν καταστήσει τη σεξουαλικότητα ταμπού για την κοινωνία μας.

Επιπρόσθετα τα ζητήματα τα οποία τέθηκαν δε φαίνεται να απασχολούν μονάχα τους Έλληνες καθώς απαντώνται άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο και στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Ο πολιτισμός της Αμερικής όπως και της Ελλάδας φαίνεται να είναι κι αυτός εγκλωβισμένος στο δίπολο καταπίεση και απελευθέρωση (Loe, 2008). Ακόμα, νέοι οι οποίοι φοιτούσαν σε κολλέγιο της Νέας Υόρκης και σε σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, τόνισαν το ρόλο των στερεοτύπων όσον αφορά στη σεξουαλικότητα καθώς και στον τρόπο κατασκευής της «φυσιολογικής» ερωτικής ζωής. Επίσης, κατέδειξαν σαφώς τις κοινωνικές καταβολές της σεξουαλικότητας όπως και τον σαφή και συνεχή διαχωρισμό των δύο φύλων (Loe, 2008). Ένα ακόμη κοινό σημείο με τη βιβλιογραφία που δεν αφορά ελληνικό πληθυσμό είναι αυτό της πορνογραφίας αλλά και των λοιπών μέσων όπως παραδείγματος χάριν οι διαφημίσεις, τα οποία καθορίζουν τον τρόπο που κατασκευάζεται και γίνεται αντιληπτή η σεξουαλικότητά μας (Peterson & Lamb, 2012). Ο ρόλος που διαδραματίζουν οι ταινίες στη διαμόρφωση της σεξουαλικότητας τονίζεται και στο άρθρο της Clarke (2013) η οποία επιδίδεται σε μία ενδελεχή ανάλυση του τρόπου με τον οποίο ορισμένες σκηνές από μία ταινία κατασκευάζουν πτυχές της σεξουαλικότητάς μας, ενώ παράλληλα ασκείται κριτική στον κυρίαρχο τρόπο διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής η οποία δε δίνει έμφαση στα συναισθήματα ή στην ευχαρίστηση. Δριμύτατη κριτική στον κυρίαρχο τρόπο πραγματοποίησης των μαθημάτων σεξουαλικής αγωγής ασκεί και η Ashcraft (2003), καθώς όπως υποστηρίζει τείνουν να αγνοούν επιδεικτικά την ποπ κουλτούρα η οποία ωστόσο αποτελεί το κυρίαρχο μέσο γραμματισμού που αφορά στην σεξουαλικότητα.

Παρόλα αυτά, η έρευνα αυτή υπόκειται σε μία σειρά περιορισμών όπως είναι το πολύ μικρό αριθμητικά δείγμα. Θα παρουσίαζε ενδιαφέρον να μελετηθούν οι απόψεις περισσότερων ατόμων. Πέρα από αυτό, η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων διέθεταν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως είναι η έντονη πολιτικοποίηση καθώς και η ενασχόληση με την τέχνη. Θα ήταν ενδιαφέρον να διεξαχθούν μελέτες οι οποίες θα αφορούσαν γενικότερα την κατασκευή της σεξουαλικότητας στην ελληνική κουλτούρα και να διερευνηθεί το κενό το οποίο διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ανάμεσα στις πρακτικές στην προσωπική ζωή των ατόμων και στο δημόσιο λόγο. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι πρέπει να πραγματοποιηθούν έρευνες σχετικά με τον τρόπο

παρέμβασης μας σε ζητήματα συντηρητισμού, στερεοτύπων και σεξισμού που τόσο έντονα καταδείχθηκαν στην παρούσα εργασία καθότι στόχος μας , πέρα από την κατανόηση των εν λόγω φαινομένων, θα πρέπει να είναι και η χειραφέτησή μας από αυτά.

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

Aalsma, M.C, Woodrome, S.E., Downs S.M, Hensel D.J., Zimet G.D., Orr D.P. & Fortenberry J.D. (2013). Developmental trajectories of religiosity, sexual conservatism and sexual behavior among female adolescents. *Journal of Adolescence* ,36 , 1193–1204

Allen, L., (2008). Young people's 'agency' in sexuality research using visual methods. *Journal of Youth Studies*, 11(6), 565-577

Allen, L., (2009). 'Snapped': researching the sexual cultures of schools using visual methods. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(5), 549-561

Ashcraft, C. (2003). Adolescent Ambiguities in American Pie: Popular Culture as a Resource for Sex Education. *Youth & Society* 35, 37-70

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3,77-101

Γερούκη, Μ. (2011). *Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο. Θεωρία και πράξη - Οι απόψεις των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Εκδόσεις Μαραθιά

Clarke, K. (2013) Pedagogical moments: affective sexual literacies in film, *Sex Education: Sexuality, Society and Learning*, 13(3), 263-275

Cohn, A. & Richters, J. (2013) 'My Vagina Makes Funny Noises': Analyzing Online Forums to Assess the Real Sexual Health Concerns of Young People. *International Journal of Sexual Health*, 25(2), 93-103.

Cowan, J.(1990). *Dance and the Body Politic in Northern Greece*. Princeton:

Princeton University Press

Delaney, C. (1978) Seeds of Honor, Fields of Shame, In Gilmore, D.D. (Ed.) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. A special publication of the American Anthropological Association, 22, pp. 35-45, Washington, D.C., ASA.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟ ΕΝΙΑΙΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ (Α.Π.Σ.) ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Ανάσυρση από το διαδίκτυο,

10/11/13: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>

Drydakis, N. (2011). Women's sexual orientation and labor market outcomes in Greece. *Feminist Economist*, 17 (1), 89-117.

Fine, M., & McClelland, S. I. (2006). Sexuality education and desire: Still missing after all these years. *Harvard Educational Review*, 76(3), 297–338.

Gerouki, M. (2009a). "Innovations" on-hold: Sex Education in the Greek primary schools. *Health Education*, 109(1), 49-65.

Hilton, G.L.S. (2007). Listening to the boys again: An exploration of what boys want to learn in sex education classes and how they want to be taught. *Sex Education*, 7(2), 161–174.

Hirschon, R. (1989). *Heirs of the Greek Catastrophe: the social life of Asia Minor refugees in Piraeus*. Oxford: Oxford University Press.

Holliday, R., (2004). Filming the “Closet”. The Role of Video Diaries in Researching Sexualities. *American Behavioral Scientist*, 47(12), 1597-1616

Ioannidi, E.N., Mitropoulos, G., &Agrafiotis, D. (2000). Sexual behaviour and the risk of infection by HIV in Europe. The Greek case. (Greek edition), *Hellenic Archives AIDS*, 8(2),105-111.

Ioannidi-Kapolou, E. (2004). Use of contraception and abortion in Greece: A review. *Reproductive Health Matters*, 12(24), 174-183

Ιωσιφίδης, Θ. (2008). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική.

Κοκκέβη, Α., Φωτίου Α., Σταύρου Μ.,&Καναβού Ε. (2010α) Η ψυχοκοινωνική υγεία των εφήβων. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Πρόσβαση στις 23/12/2013 στο [http://www.epipsi.gr/pdf/2011/04\\_HBSC\\_2010\\_EPIPSI\\_2011.pdf](http://www.epipsi.gr/pdf/2011/04_HBSC_2010_EPIPSI_2011.pdf)

Lazaridis, G. (1995). Sexuality and its Cultural Construction in Rural Greece. *Journal of Gender Studies*, 4(3), 281-295.

Lenderyou, G. (1998). Entitlement to Sex and Relationship education. *Children & Society*, 12, 315-317.

Lamb, S. & Peterson, Z.D. (2012). Adolescent Girls’ Sexual Empowerment: Two Feminists Explore the Concept. *Sex Roles* 66,703–712.

Loe, M. (2008). The New View in Action: College Students Discuss 21st-Century Sexuality. *Feminism & Psychology*.18, 495-504.

Μεράκου, Κ., Πάντσου Π., Κωστόπουλος, Χ., Πέτσας Γ., Πιπεργιά Ι., & Τσεμπελίδου, Μ. (2000). *Αγωγή Υγείας, Θέμα: Σεξουαλική αγωγή – Διαφυλικές σχέσεις*. Για μαθητές 11-14 ετών. Βιβλίο του εκπαιδευτικού. Αθήνα ΟΕΔΒ

Merakou, K., Costopoulos, C., Marcopoulou, J., Kourea-Cremastinou, J (2002). Knowledge, attitudes and behaviors after 15 years of HIV/AIDS prevention in schools. *European Journal of Public Health* 12, 90-93

Papaharitou S, Nakopoulou E, Kirana P, Iraklidou M, Athanasiadis L, Hatzichristou D. (2005) Women's sexual concerns: Data analysis from a help-line. *J Sex Med* ,2,652–7.

Paxson, H. (2002). Making of Modern Lovers in Rural Greece. *American Ethnologist*, 29(2), 307-334.

Rose, G. (2012). *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials*. Sage.

Tountas, Y., Creatsas, G., Dimitrakaki, C., Antoniou, A., & Boulamatsis, D. (2004). Information sources and level of knowledge of contraception issues among Greek women and men in the reproductive age: A country-wide survey. *European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, 9(1), 1-10

Χόνδρος, Κ., (2010). «Μια εικόνα, χίλιες λέξεις: Αναδεικνύοντας τη σεξουαλικότητα μέσα από την αφήγηση και τη φωτογραφία». *Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας.*